

*Уметалиева Д.Б.***ЖОГОРКУ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН КОММУНИКАТИВДИК
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ***Уметалиева Д.Б.***ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ***D.B. Umetalieva***FEATURES OF COMMUNICATIVE COMPETENCE
HIGH SCHOOL STUDENTS**

УДК: 371 38: 37.062 (575.2) (04)

Макалада өспүрүм курактагы окуучуларга коммуникативдик багыт берүү жаатында жүргүзүлгөн изилдөөлөрдөн алынган жыйынтыктар иликтөөгө алынды. Атап айтканда, окуучу балдарга жана кыздарга инсанга мүнөздүү баалуулуктарга негизделген коммуникативдик багыт берүүнүн идеалдагы жана реалдуу турмуштагы айырмалары көрсөтүлдү. Коммуникативдик компетенттүүлүк өспүрүм учурунда өзгөчө маанилүү, анткени жогорку мектеп курагында жашоодогу негизги милдеттерин, планда-рын, өзүнүн келечектеги жашоосун куруу боюнча, чечүүчү жол катары өз алдынча аныктоого даяр болгон курак экендиги белгиленди. Адамдар арасындагы гендердик айырмачылыктар көрсөтүлгөн. Гендердик инсандыгына карабастан, жогорку класстын окуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгү орто деңгээлде экени байкалат, өзгөчө коммуникативдик жөнөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүүсүндө, маданий нормалар жана өз ара байланыштагы чектөөлөр бар деп табылды. Ошону менен эле катар жогорку класстын окуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн калыптануусу психологиялык, педагогикалык бир катар факторлорго көз каранды экендиги аныкталды.

Негизги сөздөр: коммуникативдик компетенттүүлүк, жогорку класстар, окуучу, өспүрүм, калыптануу, адамдар арасындагы байланыш.

Рассмотрена проблема коммуникативной компетентности старшеклассников в современной школе, раскрыты понятие и содержание коммуникативной компетентности, обобщены психологические особенности юношей и девушек старшего школьного возраста. Выявлены различия реальных и идеальных коммуникативных особенностей мальчиков и девочек основанный на ценностных ориентациях личности. Выявлена зависимость успешности формирования старших школьников от создания определённого ряда психолого-педагогических аспектов. Коммуникативная компетентность особенно актуальна в период ранней юности, так как в старшем школьном возрасте решение основных жизненных задач данного этапа формирование жизненных планов, готовность к самоопределению, установка на сознательное построение собственной жизни. Представлены гендерные различия в межличностной коммуникации. Было установлено, что незави-

симо от гендерного типа личности старшие школьники обладают средним уровнем развития коммуникативной компетентности, в частности развития коммуникативных умений и навыков, знаний культурных норм и ограничений в общении.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, старшие классы, подросток, формирование, межличностная коммуникация.

The article deals with the communicative competence of senior pupils in a modern school, the concept and content of communicative competence, generalized psychological features of boys and girls of senior school age are revealed. Researchers recognize that communication with peers is of great importance for older students. Relations with comrades are in the main position in the life of boys and girls, in many respects determine all other aspects of their behavior and activities. Communicative competence has a special significance in human life. This affects the progress, the process of adaptation in the team and society. This also affects the emotional well-being of the individual, which can be seen as a condition for the effectiveness of implementing measures and the effectiveness of resource use in the future. Gender differences in interpersonal communication were revealed. The influence of gender roles on the formation and development of communicative competence is proposed. Experimentally proved that most modern students are not androgynous, this means the absence of purely masculine and feminine qualities. It turned out that regardless of gender type of personality, high school students have an average level of development of communicative competence, in particular: development of communication skills, knowledge of cultural norms.

Key words: communicative competence, high school, teenager, formation, interpersonal communication.

Жогорку класстын окуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу орто билим берүүнүн эң башкы маселелеринин катарында турат. Мындай жагдай, бир жагынан, ой жүгүртүүнүн өсүшүнө байланыштуу каралуусу ыктымал. Анткени ой жүгүртүүнүн өсүшү практикалык мүнөздөгү конкреттүү маселелерди чече билүүгө, аракеттердин

психологиялык маңызын, тигил же бул турмуштук жагдайларда адамдардын жүрүм-турумундагы мыйзам ченемдүүлүктөрдү түшүнүүгө, максаттуу жана аң-сезимдүү баарлашууну долбоорлоого, адамдын өз алдынча ой жүгүрүп, жүрүм-турумунун себептерин түшүнүүгө жана сезимдерин ачык билдире алуусуна өбөлгө түзөт.

Экинчи жагынан, коммуникативдик компетенттүүлүктүн калыптануусу инсандын интеллектуалдык жана эмоционалдык жактарынын ортосунда тең салмактуулук абалынын сакталышына түздөн-түз байланыштуу. Тагыраак айтканда, инсан өзүнүн чыгармачыл жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүгүн, келечек потенциалын натыйжалуу реализациялай алуу жоопкерчилигин моюнга алуу менен, ошол эле учурда ички дүйнөсүндө эркин адам катары калуусу коммуникативдик компетенттүүлүктүн өнүгүү деңгээлине көз каранды экендиги талаш туудурбайт.

Бүгүнкү күндө тездик менен өнүгүп жаткан коомдун социалдык талаптары, эл аралык аренада билим берүү тармагындагы байланыштардын кеңейиши, компьютердик технологиялардын күн санап өсүшү жана татаалданышы, маалыматты иштеп чыгуунун жана презентациялоонун башка формаларынын пайда болуусу өңдүү тышкы факторлор мектеп окуучуларын окутуунун максатын башка өңүттөрдөн кайрадан карап чыгуу зарылчылыгын жаратты. Ушундай факторлордун фонунда окуучулардын коммуникативдик багытын калыптандырууга алардын коомдо толук кандуу өмүр сүрүүсү, эмгек ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугу, башка адамдар менен мамиле куруп, өз ара түшүнүшүүгө жетишүүсү көз каранды экендиги талашсыз. Саналып өткөн зарылчылыктар менен катар коммуникативдик компетенттүүлүктүн туура нукта калыптануусу адамдын когнитивдик, эстетикалык, эмоционалдык, адеп-ахлактык жана башка талаптары менен түздөн-түз байланышып, алардын натыйжалуу өнүгүүсүн шарттайт.

Коммуникативдик багыт берүү психология жаатында бир катар окумуштуулар тарабынан изилденип келген (Ю.М. Жуков, И.А. Зимняя, Ю.Н. Емельянов, Е.А. Кукуев, Л.А. Петровская, П.В. Растяников, Е.В. Сидоренко, Д. Хаймс). Айрым окумуштуулар коммуникативдик багыты психо-социалдык сапат катары, т.а., адамдын эрки жана өзүнө ишенүүсү катары түшүндүрүшөт. Мындай сапаттар, оку-

муштуулар белгилегендей, адамдын өзүнүн тегерегиндегилер менен натыйжалуу өз ара аракетке кирип, мамиле түзө алуу жөндөмүнөн улам калыптанат [4, 28-б.]. Ал эми айрым окумуштуулар коммуникативдик компетенттүүлүк түшүнүгүн коммуникативдик кырдаалды социалдык-психологиялык жактан аңдоо менен, ага ыңгайлаша алуу жөндөмдүүлүгүнө байланыштырышып карашат [8, 123-б.].

Мектепте баланын коммуникативдик багытын калыптануусун коштогон психологиялык, педагогикалык шарттар өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Анткени инсандын коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн толук кандуу калыптануусу анын келечекте коомдун талаптарына ийгиликтүү ыңгайлашып жашоосуна өбөлгө түзөт. Себеби адам өзүнүн тегерегиндеги коом мүчөлөрү менен мамилеге кирип, социумда толук кандуу жашай баштаганда гана өзүн толук кандуу социалдык субъект катары сезет. Андыктан коммуникативдик багытын калыптануусунда “социализация” түшүнүгүнүн орду өзгөчө экендиги баардык окумуштуулар тарабынан белгиленип келет.

Азыркы учурда билим берүү системасында коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруунун натыйжалуулугун арттырууга жаңы шарттар түзүлүп жаткандыгын баса белгилөөгө болот. Мындай шарттардын катарында окуу процессинде мугалимдин окуучуларга индивидуалдуу мамиле түзүү аркылуу, алардын ар бири менен субъект менен субъектин ортосундагы болгон мамилеге да жетишүү турат. Ал эми өз ара биргелешкен аракетке жетишүү аркылуу инсандардын ортосунда түзүлгөн байланышкатыш эки тарапка бирдей интеллектуалдык жана эмоционалдык канааттануу алып келе тургандыгы талашсыз. Мындан тышкары изилдөөчүлөр окуу-тарбия процессинин катышуучуларынын ортосунда түзүлгөн коммуникативдик өз ара биргелешкен аракеттин натыйжалуулугун камсыз болушу алардын аракеттеринин активдүүлүгүнө, максаттуулугуна жана аң сезимдүүлүгүнө байланыштуу экендигин алдыңкы планга чыгарышат (И.А. Зимняя, Х.Й. Лимейтс, В.В. Рубцов, Н.Ю. По-сталюк, Г.А. Цукерман ж.б.). [9, 98-б.] Албетте, жогоруда сөз болгон изилдөөлөрдүн теориялык жана практикалык жактан баалуулугу шек жаратпайт. Аталган авторлор тарабынан коммуникативдик компетенттүүлүктүн өзөктүү масе-

лелери изилдөөгө алынгандыгына карабастан, жогорку кластардын окуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгүнүн бир катар психологиялык өнүттөгү маселелери жеткиликтүү изилдөөгө алынбай жатканы алардын актуалдуу мүнөзүн айгинелейт. Окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун психологиялык аспектиси экзистенциалдык-гуманистик психологиянын илимий жоболоруна таянуу аркылуу жүргүзүлүп, анын методикасы коммуникациянын катышуучуларынын бири-бири менен баалуулуктарга негизделген баарлашуу деңгээлине жетүүгө багытталган.

Коммуникативдик компетенттүүлүктү калыптандыруунун психологиялык мүнөздөгү өзөктүү маселелеринин катарында инсандын социализациясына, б.а., анын коомдо толук кандуу жашоо кечирүүгө даярдыгына байланыштуу маселелер да турат. Окуучулардын коммуникативдик көндүмдөрүнүн калыптанышында психологиялык, педагогикалык шарттардын да өзгөчө ролун белгилөө зарыл. Анткени так ушул шарттар окуучулардын реалдуулукту адекваттуу кабылдоо, өз алдынча чечим кабыл алуу көндүмдөрүн калыптанышында өзгөчө роль ойноп, инсандын социализациясынын контекстиндеги статустук, ролдук өнүттүн көндүмдөрүн натыйжалуу пайдаланууну алдыңкы планга чыгарат.

“Инсандын социализация” түшүнүгүн анализдей келгенде, анын көп деңгээлдүү жана көп функционалдуу процессти, ошол эле учурда адамдын социалдык чөйрөгө кирүүсүн түшүндүрө тургандыгын баамдоого болот. Ал эми адамдын социалдык чөйрөгө кирип, жашоо кечире башташы анын социалдык мүнөздөгү маалыматтарды, баалуулуктарды, ролдорду, жүрүм-турум моделдерин трансляциялай башташын, аталган категориялардын негизинде өзүнүн социалдык макамын аныктай башташын билдирет. Ушул жагынан алып караганда, адам социализация процессинин объектиси жана субъектиси катары кызмат кыла баштайт [1, 39-б.]. Социализация процессинин институттары, асыресе, мектеп, биринчи кезекте, адам коомунун өнүгүү тарыхындагы иштелип чыккан баалуулуктарды өздөштүрүүсүнө өбөлгө түзүү кызматын аткарат. Ошол эле маалда, адам ал баалуулуктарды өздөштүрүп эле тим болбостон, баалуулуктардын транслятору катары да кызмат аткарат. Башкача айтканда, инсан өзү жашап жаткан

коомдун баалуулуктарынан башат алган субинформациянын алып жүрүүчүсү жана транслятору катары активдүү субъектинин кызматын аткара баштайт. Демек, инсандын социализациясы адамдын өз ишмердүүлүгү жана башка адамдар менен байланыш-катышка кирүүсү аркылуу шартталган социалдык, психологиялык мүнөздү алып жүргөн процессти түшүндүрөт. Теориялык жактан алып караганда, жогорку класстардын окуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандыруу тиешелүү психологиялык, педагогикалык шарттарда статустук-ролдук методго негизделген илимий проблема болуп эсептелет. Ал эми практикалык жактан алып караганда, аталган маселе компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталган программаны иштеп чыгуу жана аны реализациялоонун каражаттардын аныктоо дегенди түшүндүрөт. Жогорку класстардын окуучуларынын коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган психологиялык, педагогикалык мүнөздөгү иш-чаралар төмөндөгүдөй шарттарда ийгиликтүү ишке ашышы ыктымал:

- социализация процессинин контекстинде коммуникативдик багытын калыптандырууда билим алуучулардын жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн эске алынышы тилдик көндүмдөрдүн татаал кептик ишмердүүлүккө трансформацияланышына, коммуникативдик стратегиялардын калыптанышына өбөлгө түзөт;

- коммуникативдик көндүмдөргө аң-сезимдүү ээ болуу жана проблеманы чечүүгө шайкеш келген коммуникативдик каражаттарды конструктивдүү диалогдун негизинде тандай билүү коомдук турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндө активдүү социалдык позицияны ээлөөнү, адамдар ортосундагы баарлашууда стереотиптердин алкагынан сырткары чыгууну камсыз кылат.

Мындан тышкары өспүрүмдөрдүн гендердик жүрүм-турумуна байланыштуу маселелер акыркы мезгилдерде окумуштуулар жана практиктер тарабынан активдүү изилдене баштады. Өспүрүм куракта инсандын калыптанышына жыныстык жактан жетилүүгө байланыштуу факторлор чоң таасир тийгизери белгилүү [7, 42-б.]. Өспүрүмдөрдү тарбиялоо процесине индивидуалдуу мамиле кылуу окуучунун жыныстык, гендердик аң-сезимин, психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске албай ишке ашышы мүмкүн эмес.

Окумуштуу Ф.Райстын пикиринде, өспүрүм курактын алгачкы мезгилдеринде баарлашуу гомосоциалдык мүнөздү алып жүрөт. Башкача айтканда, өспүрүмдөр өзүнүн жынысындагы куракташтары менен баарлашат [7, 67-б.]. Ал эми убакыттын өтүшү менен баарлашуу гетеросоциалдык мүнөзгө өтөт. Мындай учурда адам эки жыныстын тең өкүлдөрү менен баарлашууга өтөт. Өспүрүм курактагы балдардын жана кыздардын баарлашуу мүмкүнчүлүктөрүнүн реализациясы алардын коммуникативдик багыттары аркылуу аныкталат. Психологиялык багыттагы изилдөөлөрдө балдардын жана кыздардын өз ара баарлашууларындагы айырмачылыктар, алардын ар кайсы жыныстагы топтордо социализацияланышына жана ар кайсы маданий нормаларды өздөштүрүүлөрүнө байланыштуу каралат [7, 23-б.].

Сөз болуп жаткан маселе боюнча окумуштуулар арасында түрдүү багыттагы изилдөөлөрдүн бар экендигине карабастан, өспүрүмдөрдүн баарлашуусунун гендердик бөтөнчөлүктөрүнө байланышкан бир катар проблемалар терең изилдөөнү талап кылган маселелердин катарында калууда. Азыркы учурдагы психологиялык багыттагы изилдөөлөрдө коммуникативдик багыт берүү психологдор тарабынан ар кандайча каралып, чечмеленип келет. Маселен, окумуштуулар А.Н. Ивашов жана Е.В. Заиканын пикиринде, инсандын коммуникативдик багыт алуусу анын баарлашуу өнөктөштөрүнүн белгилүү бир типтери менен, белгилүү бир стилде мамиле куруусун камсыз кылат [5, 12-б.]. Ал эми В.В. Бойко инсандын коммуникативдик багыт алуусун өнөктөштөрдүн тигил же бул тибине реакция кылып, аны менен белгилүү бир типте баарлашууга болгон даярдыгы катары аныктайт. Автор сөз болуп жаткан маселени реакция кылуунун тиешеси, турмуштук тааныш жагдайларга, кайталанма социалдык кубулуштарга, дайыма кезиккен адамдардын тибине белгилүү бир ыкма менен жооп кылуу катары чечмелейт [3, 232-б.].

В.В. Бойко тарабынан коммуникативдик багыт берүүнүн төмөндөгүдөй компоненттери бөлүнүп көрсөтүлгөн:

- а) баарлашуунун өнөктөштөрүнүн конкреттүү типтери жөнүндөгү билим;
- б) өнөктөштөрдүн конкреттүү типтери менен баарлашуу тажырыйбасынан өтүү;
- в) өнөктөштөрдүн конкреттүү типтерин баалоо

(позитивдүү, бейтарап, негативдүү);

г) өнөктөштөрдүн конкреттүү типтери менен баарлашууга умутулуу [3, 296-б.].

Саналып өткөн компоненттердин ырааттуу реализацияланышы окуучу үчүн да, мугалим үчүн да чоң мааниге ээ. Анткени мугалимдин тигил же бул кырдаалга окуучунун көз карашы менен карай алуу мүмкүнчүлүгү окуучулардын өз алдынча чечим кабыл алып, ой жүгүртө билүү көндүмүн туура нукта калыптануусун шарттайт. Ал эми мындай жагдай өз кезегинде окуучунун жоопкерчиликти өзүнө ала билүүсүнө, ар бир окуучунун уникалдуу табиятынын ачылышына өбөлгө катары кызмат кылат. Жогоруда саналып өткөн жагдайлардын реалдуу турмушта ишке ашуусу мугалимдин турмуштун ар кайсы чөйрөлөрүндө өзүнүн укуктарын терең аңдап түшүнүп, ошол эле учурда өзүнүн окуучуларынын укугун сыйлап, алар менен тең укуктагы өнөктөштөй баарлашуу менен, окуучулардын ойлорун жана сезимдерин ачык айтуусуна шарт түзүүсүнө түздөн-түз көз каранды. Окуучуларга мындай жагымдуу жагдайдын түзүлүшү алардын коркуу, өзүнө өзү ишенбөөчүлүк сезимдеринен арылуусуна шарт түзүп, психотерапиялык мүнөздөгү иш-чара катары оң таасирин тийгизет. Өз кезегинде мындай жагымдуу жагдай окуучулардын өзүн өзү баалоосун жогорулатып, алардын инсан катары кайталангыс жактарын, потенциалынын туура багытта реализацияланышын шарттайт [6, 126-б.]. Так ушул жагымдуу атмосфера жана сезимдер окуучулар менен мугалимдин ортосундагы мамилелердин баалуулугун, маанисин арттырып, алардын чыгармачыл потенциалын, коммуникативдик компетенттүүлүктүн көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багыттайт. Албетте, жогоруда сөз болгондой, мындай шарттардын идеалдуу ишке ашышы тышкы факторлорго, атап айтканда, социалдык-психологиялык шарттарга көз каранды экендиги талаш жаратпайт. Белгилүү болгондой, социалдык жана психологиялык мүнөздү алып жүргөн факторлордун бири жана маанилүүсү катары окуучулардын ортосундагы белгилүү бир жалпылыктарды аныктоо зарылчылыгы эсептелет. Мындай жалпылыктар, атап айтканда, окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүктөрүнүн деңгээлдери ар кандай тесттердин, сурамжылоолордун негизинде аныкталат. Мындан тышкары тесттерди, сурамжылоолорду жүргүзүүдө, дегеле

окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүк деңгээлдерин туура баалоодо ар бир окуучунун индивидуалдуу, психологиялык бөтөнчөлүктөрүн эске алуу зарылчылыгы далилди талап кылбайт. Мындай өзгөчөлүктөргө окуучунун башка бирөөнү уга билүүсү, конфликттик жагдайларга реакция кылуу өзгөчөлүгү, андагы агрессиянын деңгээли, толеранттуулугу, өзүн өзү башкары билүүсү, башка бирөөлөрдүн сезимдерине болгон реакциясы, кызматташтык кылуу жөндөмү, мотивациялык сферасынын бөтөнчөлүктөрү, так аныкталбаган кырдаалдарда өзүн алып жүрүүсү, өз статусунун жогорулашына далалаттануусу, шыгы жана өзүн өзү баалоосу өндүү бир катар жеке мүнөздөгү факторлорду киргизүүгө болот.

Сөз болуп өткөн жагдайлардын баарын эске алуу менен, окуучулардын коммуникативдик компетенттүүлүгүн туура калыптандыруу окуучу менен мугалимдин ортосундагы баарлашуунун конструктивдүү техникаларын, чыныгы мотивациялык жагдайларды колдонууга, педагогикалык процессти туура уюштуруу аркылуу окуучулар менен мугалимдин ортосундагы байланыштын түзүлүшүнө көз каранды экендиги туурасында жыйынтыкка келүүгө болот. Аталып өткөн иш-чаралар менен аракеттер окуучулардын позитивдүү адаптациясына, алардын көз

карандысыздыгын, өз алдынчалуулугун, чыгармачыл потенциалын, жоопкерчиликти ала билүүсүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө багытталат.

Адабияттар:

1. Андреева Г.М. Психология социального познания. - М.: Аспект-Пресс, 1997 г. - 288 с.
2. Бандура А. Теория социального научения: пер. с англ. / под ред. Н.Н. Чубарь. - СПб.: Евразия, 2000.
3. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. - М.: Филинь, 1996. - 472 с.
4. Зиглер Д. Теория личности. - Питер, 1999.
5. Ивашов А.Н., Заика Е.В. Методика исследования коммуникативных установок личности // Вопросы психологии. - 1991. - №5. - С. 162-167.
6. Ланина Н.В. Психологические особенности полоролевого развития подростков в семье: автореферат канд. психол. наук. - Воронеж, 2000.
7. Реана А.А. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека. - СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007.
8. Руденский Е.В. Социальная психология. - Новосибирск, 1997. - 224 с.
9. Цукерман Г.А. Совместная учебная деятельность как основа формирования умение учиться. - М.: Просвещение, 1992. - 182 с.